

Артем ПАПАКІН

ПОЛЬСЬКІ ВІЙСЬКОВІ КОРПУСИ НА ТЕРИТОРІЇ УКРАЇНИ 1917–1918 рр.

Наприкінці 1917 р. з польських солдатів російської армії на теренах України й Бессарабії було утворено військові формування, які мали стати армією відроджуваної Польщі, що була тоді під німецькою окупацією. Протягом грудня 1917 – червня 1918 рр. частини 2-го й 3-го польських корпусів перебували на території України й становили помітний чинник у тогочасних польсько-німецьких і українсько-польських стосунках.

Перші військові формування, утворені з солдатів російської імператорської армії польської національності, з'явилися одразу з початком Першої світової війни 1914 – 1918 рр. У березні 1915 р. на фронт було вислано 1-й Польський (Пулавський) легіон, трохи пізніше реорганізований у Польську стрілецьку бригаду¹. Після Лютневої революції в Росії польський військовий рух значно активізувався. Зокрема постала Польська стрілецька дивізія, що включала також дивізіон уланів. Створення польських формувань у складі російської армії справило чималий вплив на діячів української революції, які мало уваги приділяли формуванню українського війська². У травні 1917 р. дивізія прибула в район Проскурова, звідки в середині червня її відправили на фронт, до Східної Галичини. Проте вже в середині серпня дивізію зняли з фронту й передислокували в район Бихова в Білорусі, де вона стає основою 1-го Польського корпусу.

Тим часом у різних військових частинах російської армії виникли об'єднання військовиків-поляків як представницькі органи солдатів польської національності. Перше таке об'єднання створено наприкінці березня 1917 р. в Петрограді, а невдовзі вони діяли вже в кожній армії. 21 червня 1917 р. у столиці Російської Республіки Петрограді відбувся з'їзд делегатів об'єднань військовиків-поляків різних армій, на якому ухвалено почати формування для боротьби проти Німеччини й Австро-Угорщини окремих польських збройних сил, підпорядкованих головному російському командуванню, а також утворити Головний польський військовий комітет (скорочено –

*В. Рачкевич.
Світлина з часів
президентства*

Начполь) на чолі з В. Рачкевичем*, що мав зайнятися організацією польських частин. Російський верховний головнокомандувач генерал Лавр Корнілов погодився на створення одного польського корпусу в районі Мінськ – Бобруйськ (Західний фронт) під командуванням генерал-лейтенанта Ю. Довбур-Мусницького**. Одно-

часно в польському середовищі обмірковувалася справа формування окремого корпусу в Україні, проте офіційного дозволу на це російське військове командування довго не давало.

Більшовицький переворот 25 жовтня 1917 р. істотно змінив умови організації польських військових частин. На той час у російській армії служило близько 500 тис. поляків, крім того, до служби в польському війську можна було залучити також

Генерал Ю. Довбур-Мусницький

* Владислав Рачкевич (Władysław Raczkiewicz) (1885–1947) – польський військовий і політичний діяч. Закінчив гімназію у Твері, студював право в Петербурзі. Після річної служби в 1912 р. й отримання звання прапорщика працював адвокатом у Мінську. Мобілізований у 1914 р. Головував на I Загальному з'їзді військовиків-поляків у Петербурзі 7–22 червня 1917 р. Пізніше – голова Начполю (з лютого 1918 р. – Головної ради польських збройних сил), з березня 1918 р. представник Регентської ради при польських військових формуваннях в Україні. У незалежній Польщі – міністр внутрішніх справ (1921, 1925–1926, 1936 рр.), воєвода, маршал Сенату (1930–1935 рр.), голова світового Об'єднання поляків з закордону, президент Польщі на еміграції (1939–1947 рр.).

** Юзеф Довбур-Мусницький (Йосиф Довбор-Мусницький; Józef Dowbór-Muśnicki) (1867–1937) – польський і російський військовий діяч, генерал-майор, випускник Миколаївської академії Генштабу (1902 р.), учасник російсько-японської війни 1904–1905 рр., Першої світової війни. Полковник Генерального штабу, командувач 14-го Сибірського стрілецького полку, з вересня 1915 р. – генерал для доручень при командувачі I армії, з лютого 1916 р. – командувач 123-ї, а з жовтня 1916 р. – 38-ї піхотної дивізії, з січня 1917 р. в. о. начальника штабу I армії. З квітня по серпень 1917 р. – командувач 38-го армійського корпусу, з серпня 1917 р. – 1-го Польського корпусу. Георгіївський кавалер (1915 р.). У незалежній Польщі – головнокомандувач Війська Польського (1918–1919 рр.), командувач Великопольської армії, політичний суперник Ю.Пілсудського. У 1920 р. відійшов од військових справ.

близько 100 тис. поляків – полонених австро-угорської і німецької армій. За оцінкою генерала Ю. Довбур-Мусницького, людей вистачало на формування принаймні десяти польських корпусів³. Хоча частина військовиків-поляків опинилася втягнутою в революційні процеси в армії, у своїй більшості польські солдати стояли на позиції продовження війни задля відвоювання незалежності Польщі.

Процес створення польських національних формувань було продовжено на Румунському фронті. Революційний рух на той час охопив багато частин фронту. Його командувач – генерал від інфантерії Дмитро Щербачов, прагнучи, за його словами, „зробити все можливе, щоб зберегти армію і продовжити боротьбу з Центральними державами”⁴, вирішив реорганізувати армію. Аби підвищити боєздатність і запобігти розвалові фронту, він пішов на формування добровольчих загонів і націоналізацію військових частин. 21 листопада 1917 р. командувач фронту дав згоду на створення польського корпусу⁵.

Для координації виділення військовиків-поляків і формування нових польських військових частин на Румунському й Південно-Західному фронтах, а також здійснення верховної політичної влади над уже створеними постав тимчасовий Головний інспекторат польських збройних сил в Україні. На посаду головного інспектора призначили активного поборника польських національних частин генерал-лейтенанта Е. де Геннінг-Міхаеліса*.

За передбаченим штатним розписом, 2-ий Польський корпус мав складатися з двох піхотних дивізій, двох запасних полків, інженерного полку, двох полків уланів, бригади легкої артилерії і дивізіону важкої, загону автопанцерників, авіаційного загону та кількох допоміжних формацій. За основу для майбутнього 2-го Польського корпусу правив розформований через більшовицькі настрої серед його особового складу 29-й армійський корпус. На командні посади у створеній з нього польській дивізії призначали офіцерів польської національності, що служили в різних частинах Румунського фронту⁶.

* Евгеніюш де Геннінг-Міхаеліс (Eugeniusz de Henning-Michaelis) (1863–1939) – польський і російський військовий діяч. Генерал-лейтенант, випускник Миколаївської академії Генштабу. На початку Першої світової війни – комендант Демблінської фортеці, пізніше – командувач 13-ї піхотної дивізії, 29-го армійського корпусу, головний інспектор польських збройних сил в Україні, організатор 3-го Польського корпусу, у незалежній Польщі – генерал дивізії (1919 р.), голова Військової ради при міністерстві військових справ, керівник фортифікаційного комітету оборони Варшави (1920 р.), віце-міністр військових справ (1920–1921 рр.), начальник Адміністрації армії (1921–1922 рр.), з 1923 р. – у відставці. Загинув під час захоплення Польщі Німеччиною.

8 січня 1918 р. генерал-майор С. Станкевич* вступив у командування 2-м Польським корпусом. На чолі новоствореної 4-ї польської стрілецької дивізії (номери 1–3 мали три дивізії 1-го Польського корпусу) став генерал-майор В. Глясс**, начальником штабу корпусу призначено підполковника Сергія Соллогуба⁷. За наказом генерала Д. Щербачова від 10 січня 1918 р., до 2-го Польського корпусу включено такі частини: штаб і управління колишнього 29-го корпусу, 4, 5 і 6-ту польські стрілецькі дивізії (колишні 1-ша стрілецька, 2-га й 166-та піхотні дивізії), до яких належали стрілецькі полки з 13-го по 24-й; 4-ту й 5-ту польські стрілецькі артилерійські бригади (російські 2-га артилерійська й 1-ша стрілецька артилерійська); 4-й і 5-й польські стрілецькі паркові дивізіони (2-й парковий і 1-й стрілецький парковий дивізіони російської армії), 2-й польський мортирний дивізіон (колишній 25-й російський); 5-й і 6-й польські уланські полки (зведені з різних кавалерійських частин фронту); 4-й і 5-й польські запасні полки (російські 9-й і 75-й), а також польську автомобільну роту, залізничний батальйон, 2-й польський авіаційний загін, 2-й польський обозний батальйон та інженерну роту при 5-й дивізії.

Новий корпус мав підпорядковуватись безпосередньо командувачеві фронту⁸. Треба зазначити, що деякі з перелічених частин існували лише на папері, а деякі передбачалося сформувати чи полонізувати згодом. На по-

* Сильвестр Станкевич (Stankiewicz) (1868–1919) – польський і російський військовий діяч. Генерал-майор. Навчався в юнкерському училищі. Учасник походу на Китай 1900–1901 рр. (відзначений орденом св. Георгія 4 ступеня). Під час Першої світової війни – командувач 14-го стрілецького полку (за командування полком нагороджений у 1915 р. орденом св. Георгія 3-го ступеня), з серпня 1915 – командир бригади й командувач (з вересня 1916 р.) 4-ї стрілецької дивізії (IX армія Румунського фронту), з серпня 1917 р. – командувач 2-го армійського корпусу. У січні – квітні 1918 р. командував 2-м Польським корпусом, після цього через Одесу подався до Добровольчої армії. Командував 1-ю і 3-ю дивізіями Добровольчої армії. Помер у Таганрозі від тифу.

У більшості польських праць про 2-й корпус не називається ім'я його командувача. Деякі автори припускають, що 2-м Польським корпусом командував полковник Ян Станкевич (1862–1945) – під час Першої світової війни командир саперного батальйону, у Війську Польському – генерал бригади (з 1923 р.). Проте завдяки архівним документам удалося встановити особу командувача 2-го Польського корпусу. Див.: Телеграма голови ОВП Румфронту Бобицького до ОВП IV, VIII, IX армій, Одеси та Кишинєва від 9 січня 1918 р. № 3179 (ДАКО. – Ф. 1787. – Оп. 5. – Спр. 20. – Арк. 85); Руккас А. О. Зазнач. праця. – С. 53.

** Владислав-Александр Глясс (Władysław Glass) (1864 – 1918) – польський і російський військовий діяч. Генерал-майор. Навчався в технічному і юнкерському училищах. Під час Першої світової війни командував 93-м піхотним Іркутським полком, потім – 24-ю піхотною дивізією, у січні – березні 1918 р. – командувач 4-ї польської стрілецької дивізії. Георгіївський кавалер (1915 р.). З другої половини 1918 р. – у Добровольчій армії, з жовтня 1918 р. на чолі Кубанської пластунської бригади 4-ї дивізії. Загинув 9 листопада 1918 р. біля Софіївки.

чатку 1918 р. чисельність корпусу була дуже малою, досягаючи тільки чотирьох-п'яти відсотків від зазначеного в штатному розписі складу. Протягом грудня 1917 – лютого 1918 рр. ледве вдалося організувати кавалерію, частину артилерії і полк інженерії, тимчасом як піхота мала лише штаби дивізій і полків та величезний табір. Станом на 14 лютого 1918 р. чисельність частин 2-го Польського корпусу становила 3714 осіб, з них 388 офіцерів (70 офіцерів налічував т. зв. Рицарський легіон⁹) і тільки 2742 фронтових солдатів. На час наступу австро-німецьких військ на Румунському фронті корпус не перетворився на боєздатне з'єднання, що могло протистояти ворогові.

Ще складніше йшов процес полонізації на Південно-Західному фронті, що розтягнувся по території Волині й Поділля. Вплив місцевих об'єднань військовиків-поляків на командування частин фронту не був великий. На заваді створенню польських національних частин на цьому фронті стояла також політика Центральної Ради, оскільки Українська Народна Республіка тоді ще не мала власної боєздатної армії і присутність на її території польських військових сил сприймалася українським суспільством однозначно негативно. Задля порозуміння поляків з українською владою при Міністерстві польських справ УНР було утворено військовий відділ на чолі з С. Граб'янським¹⁰. Проте відділ, що мав займатися справами військовиків-поляків російської армії на території УНР, мало зробив для легалізації становища польських військ на українських землях.

До ухвалення Начподем наприкінці листопада 1917 р. рішення про створення нових польських формувань із солдатів Південно-Західного фронту цих військовиків відсилали для поповнення частин 2-го Польського корпусу, а кавалеристів – до недовкомплектованого 2-го уланського полку 1-го корпусу, що перебував поблизу м. Антоніни на Поділлі. Під час здійснення плану формування національних польських частин на Південно-Західному фронті представники об'єднань військовиків-поляків стикалися з протидією деяких командувачів частин фронту¹¹. Треба згадати також, що в кожній військовій частині фронту діяли військово-революційні комітети, очолювані більшовиками. Вони всіляко перешкоджали виділенню військовиків-поляків. Це все дуже від'ємно відбивалося на формуванні нового військового з'єднання, яке мало стати 3-м Польським корпусом.

Виконавчий комітет Об'єднання військовиків-поляків Південно-Західного фронту реєстрував польських солдатів. За даними на кінець листопада 1917 р., кількість поляків, що служили в частинах фронту (без тилових служб) становила понад 11 тис. осіб¹². Звичайно цього було замало для створення боєздатного корпусу, а більшовицька агітація, демобілізаційні настрої серед

польських солдатів, які прагнули якомога швидше повернутися додому, врешті протидія української влади спричинилися до того, що далеко не всі з них увійли до складу польських національних військових формувань.

Негативне ставлення української влади до виділення військовиків-поляків у національні частини, що майже не відчувалося на Румунському фронті, дуже перешкоджало утворенню 3-го Польського корпусу. На вимоги українського уряду було повністю розформовано польський загін чисельністю близько 600 осіб, що міг би, якби був включений до 3-го корпусу, поліпшити загальний стан його частин¹³. На заваді створенню кавалерійських формувань стояла також проблема постачання корму для коней, через що польські військовики вдавалися до реквізицій. У Тиврові поблизу Вінниці це призвело до конфлікту польських частин з українськими селянами і роззброєння сформованого на той час польського кавалерійського ескадрону¹⁴. У такій ситуації генерал Е. Міхаеліс підтримав утворення т. зв. партизанських загонів, що їх часто фінансували польські поміщики й використовували для охорони своїх маєтків від нападів довколишніх українських селян. Таким, наприклад, був загін ротмістра Ф. Яворського, який провадив каральні експедиції проти селянства.

Політична ситуація в Україні й Бессарабії не сприяла процесові утворення польських національних з'єднань. На початку 1918 р. більшовики розпочали війну проти Української Народної Республіки, захоплюючи її територію. Центральна Рада потрапила в надзвичайно скрутне становище, не маючи армії, здатної протистояти ворогові, і невдовзі більшовицькі війська наблизилися до української столиці. У цих умовах Симон Петлюра звернувся до польських військових сил, що тоді перебували поблизу Києва, намагаючись залучити їх до участі в боях проти більшовиків. Між С. Петлюрою і генералом Е. Міхаелісом було налагоджено зв'язок через посильних. Організацію польського підрозділу в Києві, нещодавно заборонену українською владою, знову продовжили. Деякі польські формування, зокрема т. зв. партизанський добровольчий загін, таки взяли участь в обороні Києва¹⁵. Тим часом генерал Е. Міхаеліс, як і командування чеських частин в Україні, прийняв рішення не втручатися в будь-яку внутрішню боротьбу. Вже 8 лютого (н. ст.) 1918 р. за його наказом польські частини вийшли з Києва в напрямку Житомира. З просуванням більшовиків він вирішив відступити далі на захід, до Антонін. Дорогою до цього міста генерала відвідали представники польської громади Старокостянтинова, які переконали його увійти з відданими йому частинами в місто й вибити звідти невеликий більшовицький гарнізон. 23 лютого поляки зайняли Старокостянтинів.

*Генерал дивізії
Ю. Руммель.
Світлина 1939 р.*

На цей час загин ротмістра Ф. Яворського, ще 24 грудня 1917 р. приєднаний до 3-го корпусу, розвинувся в Окремий дивізіон шволежерів (перебував у Антонінах). Інші кавалерійські частини корпусу влилися в новостворений 7-й уланський полк під командуванням полковника Г. Кунцмана*.

До складу корпусу належали також Рицарський легіон (пізніше переформований у дві рицарські роти), дивізіон артилерії під командуванням полковника Ю. Руммеля** та деякі штабні частини.

Внаслідок підписання 9 лютого 1918 р. в Бересті мирного договору між УНР і Центральними державами польські військові формування, створені саме для збройної боротьби проти Центральних держав, опинилися в глухому куті. Про можливість окупації теренів України військами Німеччини й Австро-Угорщини командування польських військ знало давно, і це ставило їх у безвихідь. З одного боку, керівники акцією щодо формування польських національних частин наказували польським воякам у разі приходу австрійської армії залишатися на місцях¹⁶, а з другого – очевидною була неможливість перебування польського війська на окупованій ворогом території, водночас виключався й відступ на схід з огляду на панування там більшовиків. Врешті, з початком австро-німецького наступу на Україну, 22 лютого 1918 р. Головна рада польських збройних сил (колишній Начполь) видала розпорядження генералові Е. Міхаелісу не залишатися на окупованій території, йти на схід слідом за Червоною армією, що відступала, й дістатися до району Чернігова, де припускалася можливість з'єднання з 1-м Польським корпусом¹⁷. Проте та-

* Генріх-Альберт-Густав Кунцман (Henryk Kunstan) (1872–1918) – польський військовик, полковник. Під час Першої світової війни командував 6-м уланським Волинським полком, потім був у лавах польських національних формувань в Україні. З березня 1918 р. – командувач 7-го уланського полку 3-го Польського корпусу. Кавалер Георгіївської зброї (1916 р.). Загинув у бою з українськими селянами 14 квітня 1918 р.

** Юліуш Руммель (фон Руммель, Juliusz Rummel, Juliusz Rómmel) (1881–1967) – польський військовий діяч. Випускник Костянтинівського артилерійського училища в Петербурзі (1903 р.), під час Першої світової війни – командувач лейб-гвардії важкого артилерійського дивізіону. Кавалер Георгіївської зброї і Георгіївського ордена 4-го ступеня (1916 р.). У 1917 – 1918 рр. – у 3-му Польському корпусі, командувач легкої бригади 3-го Польського корпусу, полковник. Учасник польсько-радянської війни 1919–1920 рр., генерал бригади (1922 р.), генерал дивізії (1928 р.), командувач армії „Лодзь” у вересні 1939 р. Взятий у Варшаві німцями в полон, де перебував до кінця Другої світової війни.

*Генерал Війська
Польського Ю. Галлер.
Світлина 1919 р.*

кий марш унеможливленовався через низку причин – передусім розпорошеність польських частин, їхню неукомплектованість, брак зв'язку, неприхильне ставлення до них місцевого населення тощо.

Ситуація ускладнювалася ще й тим, що на знак протесту проти передачі, згідно з умовами Берестейського миру, Холмщини українцям, перейшла фронт II бригада Польського допоміжного корпусу (колишні легіони Пілсудського) австро-угорської армії¹⁸. У бою з австрійськими військами під с. Раранча (тепер – у складі Чернівців) вона втратила всю артилерію і табори. На початку березня 1918 р. рештки II бригади, що дісталися Сорок, приєднали до 2-го Польського корпусу, утворивши 5-ту стрілецьку

дивізію. Звичайно легіонери не могли лишатися на окупованій території, бо на них за вчинену зраду чекав австрійський трибунал.

Щоб вирішити долю польських формувань в Україні, генерал Е. Міхаеліс виїхав до Києва. З 14 березня тут тривали переговори між командуванням польських військ на Україні (2-го й 3-го корпусів), з одного боку, і представниками української Ради міністрів та командування німецьких військ – з другого. Кінець кінцем 2 квітня було підписано „Умови перебування польських військ на території України”¹⁹. Угода окреслювала польські збройні сили як нейтральні, вони мали залишитися на території УНР гостями, аж доки виникне можливість повернутися їм до Польщі. Як терен тимчасового перебування польських військ було визначено район Річиця – Гомель – Новозибків – Городня, що відповідало інтересам польської сторони, оскільки давало змогу 2-му й 3-му корпусами з'єднатися тут з 1-м.

Втім група офіцерів II бригади на чолі з полковником Ю. Галлером*, побоюючись суду в разі, якби корпус потрапив у австрійську сферу окупації, ще до

*Юзеф Галлер (Józef Haller de Hallenburg) (1873–1960) – польський військовий та політичний діяч. Полковник австро-угорської армії. Навчався у військовій нижчій реальній школі в Кошицях, вищій реальній школі в Границях і Технічній академії у Відні. З 1912 р. – у парамілітарній організації „Сокіл”. На початку Першої світової війни командував 3-м полком у складі II бригади польських легіонів, з липня 1916 р. – командувач II бригади. Після переходу фронту під Раранчею командував 5-ю польською стрілецькою дивізією, з березня 1918 р. – 2-м Польським корпусом. Генерал (квітень 1918 р.). Пізніше – у Москві, з жовтня 1918 р. – командувач Армії Польської у Франції („Блакитної армії”), що брала участь у боях на Західному фронті й українсько-польській війні 1918–1919 рр. У незалежній Польщі – командувач Поморського фронту (1919 р.), генеральний інспектор польської добровольчої армії і член Ради державної оборони (1920 р.), генеральний інспектор артилерії (1920–1926 рр.), з 1926 р. – у відставці. Після окупації Польщі – на еміграції у Франції (1939–1940 рр.) та Великій Британії (з 1940 р.), міністр освіти еміграційного уряду.

підписання угоди вирішує якнайдалі відійти од військ Центральних держав, що наступали, з надією з'єднатися на лівому березі Дніпра з частинами 1-го Польського корпусу генерала Ю. Довбур-Мусницького. Через опір командувача корпусу офіцери утворили Головну військову раду 2-го корпусу²⁰, що усунула генерала С. Станкевича від командування (на його місце обрано колишнього командувача бригади Ю. Галлера) і видала наказ перейти за Дніпро.

У цей час голова Ради польських збройних сил В. Рачкевич пробує об'єднати всі польські частини в Україні під одним командуванням. На нараді з генералом С. Станкевичем у Києві В. Рачкевич вирішує доручити командування всіма польськими військами в Україні генерал-майорові О. Осинському*. З цією метою він провадить перемови з амбітним генералом Е. Міхаелісом і врешті схиляє його віддати командування О. Осинському. Планувалося утворити Головне командування польських військ в Україні у визначеному в угоді з урядом УНР регіоні. Частини 3-го Польського корпусу, розпорошені по Правобережній Україні, передбачалося влити до 2-го корпусу, на чолі якого затверджено Ю. Галлера, з підвищенням його до звання генерала²¹. 2-й Польський корпус пересувався далі на схід, однак у середині квітня через брак ресурсів частини корпусу розташувалися коло Канева.

Польське військо в Україні на той час складалося вже з усіх родів зброї: піхоти, кінноти, артилерії, авіації, автопанцерних і кулеметних частин; мало табори й санітарні заклади; було забезпечене в основному російським озброєнням (солдати II бригади полковника Ю. Галлера – піхотною зброєю австрійського зразка) та амуніцією. Оскільки 2-й і 3-й корпуси вважалися частиною єдиної польської армії, створюваної на теренах Російської імперії, то їхні частини отримували нумерацію згідно з наявними вже в 1-му Польському корпусі, а солдати й офіцери – відповідні звання і однострої. Усі частини й підрозділи 2-го та 3-го корпусів дістали назви: стрілецькі дивізії 4-та і 5-та, стрілецькі полки – з 13 по 16, кавалерійські полки – 5-й і 6-й уланські полки (2-й корпус) і 7-й уланський полк (3-й корпус), 4-та стрілецька бригада артилерії, 2-й інженерний полк і 2-й дивізіон важкої артилерії. У польських війсь-

* Александер Осинський (Aleksander Osiniski) (1870 – 1956) – польський і російський військовий діяч. Закінчив нижньгородський кадетський корпус (1887 р.), Костянтинівську офіцерську школу піхоти (1889 р.). Брав участь у китайському поході 1900–1901 рр. і російсько-японській війні 1904–1905 рр. Під час Першої світової війни – командувач батальйону, з лютого 1915 р. – 131-го піхотного Тираспольського полку, з листопада 1916 р. – стрілецької бригади, а пізніше – дивізії. З червня 1917 р. член військової комісії Начполно, з липня того ж року – голова Польської військової комісії при Генеральному штабі. З квітня 1918 р. – головнокомандувач польських військ в Україні. Кавалер Георгіївської зброї і ордена 4-го ступеня (1915 р.). Генерал-майор. Після 1918 р. – у Війську Польському, учасник польсько-більшовицької війни 1919–1920 рр. З 1935 р. – у відставці.

ках в Україні існувала своя система звань (див. табл. 1). Уніформу використовували російську (без погонів), знаки розрізнення – прямокутні шеврони – носили на лівому рукаві мундира чи плаща. На комірі мали хоруговки з ознаками родів зброї. За головний убір правили російські й англійські кашкети („мацейовки” з м’яким верхом і „рогатівки” – у кінній артилерії та генералів). На кокарді був польський срібний орел.

Невдовзі німецька політика в Україні помітно змінилася. За підтримки німецького командування 29 квітня 1918 р. в Києві стався переворот: Центральну Раду позбавлено влади, державу очолив гетьман Павло Скоропадський. Після проголошення Гетьманату німецьке командування переглядає свою політику щодо України й польських військ на її території. 1 травня пред-

Табл. 1. Військові звання в російській армії, польських частинах в Україні та армії незалежної Польщі.

Російська армія*	Польське військо в Україні (1917–1918 рр.)**	Армія Другої Речі Посполитої
Генерал-фельдмаршал	–	Маршал Польщі
Генерал від родів військ	Генерал броні	Генерал броні
Генерал-лейтенант	Генерал-поручник	Генерал дивізії
Генерал-майор	Генерал-підпоручник	Генерал бригади
Полковник	Полковник	Полковник
Підполковник (Військовий старшина)	Підполковник	Підполковник
–	–	Майор
Капітан (осавул)	Капітан/Ротмістр	Капітан
Штабс-капітан (підосавул)	Підкапітан/Підротмістр	–
Поручик (сотник)	Поручник	Поручник
Підпоручик (хорунжий)	Підпоручник/Корнет	Підпоручник
Прапорщик (–)	Хорунжий	Хорунжий
Підпрапорщик (підхорунжий)	Підхорунжий	Ст. сержант
Фельдфебель (вахмістр)	Сержант/Вахмістр	Сержант
Старший унтер-офіцер (ст. урядник)	Старший підофіцер/Плютоновий	Плютоновий
Молодший унтер-офіцер (мол. урядник)	Молодший підофіцер/Застемповий	Капрал
Єфрейтор (приказний)	Капрал (старший рядовий)/Капрал	Старший рядовий
Рядовий (козак)	Рядовий	Рядовий

* У дужках наведено відповідні звання в козачих військах.

** Через скісну ризку наведено звання в кінноті.

**Вахмістр ескадрону
карабінерів Легкої бригади
3-го Польського корпусу.
Травень 1918 р.**

Амуніція, спорядження й озброєння колишньої російської імператорської армії. Польова форма.

На голові шапка „мацейовка”, околиця малинова з блакитною смужкою, емблема – орел з білого металу. На лівому рукаві шинелі нашиті малинові кути. На комірі шинелі прямокутні блакитні петлиці. З лівого боку – офіцерська піхотна шабля. На поясному ремені – патронташ з набоями. Гвинтівка системи „Мосін” (драгунська).

Реконструкція автора. Малюнок Тараса ШТИКА

**Молодший підфіцер
стрілецького полку 2-го
Польського корпусу.
Район Канева,
квітень 1918 р.**

*Амуніція, спорядження
й озброєння
колишньої російсь-
кої імператорської армії.
Польова форма.*

*На голові
сталевий шолом
зразка 1916 р.
(„шанка
Адріана” – фран-
цузький аналог)
з намальованою
емблемою –
білим орлом
у малиновому
фігурному щиті,
нижче –
малинова смуж-
ка. На лівому ру-
каві гімнастерки
нашиті малинові
кути. Малинові
лампаси на ша-
роварах. Через
плече перекинута
скручена ши-
неля. На поясно-
му ремені два па-
тронташі з набо-
ями. Гвинтівка
системи „Мосін”
з багнетом.*

*Малюнок
Тараса ШТИКА*

ставник німецьких військ майор Ярош заявив командуванню польського війська в Україні, що українська сторона не погоджується, щоб польські війська, бодай тимчасово, перебували на території Української Держави. Від імені українського уряду німецьке командування зажадало цілковитої демобілізації їх. На нараді нового командувача польських військ в Україні генерала А. Осинського з начальником свого штабу полковником П. Бартелем де Вейденталем було постановлено, що, зважаючи на неможливість вдалого збройного виступу проти німецької армії й швидкого переміщення до 1-го корпусу в Білорусі, єдиний вихід з ситуації – роззброїтися самим, складаючи зброю в розпорядження Регентської ради. Тоді ж від Ради було отримано листа, у якому вона запевняла, що візьме на себе повну відповідальність за польські військові формування в Україні після визнання ними її верховної влади²². Однак Регентська рада не мала права давати таких запевнень, бо взагалі не була уповноважена австро-німецькою окупаційною владою вирішувати військові питання. 3 травня вона одержала листа від варшавського генерал-губернатора Г. фон Безелера, який звинувачував її в зриві переговорів у Києві²³. В іншому його листі, від 8 травня, прямо стверджувалося, що безпека німецьких військ вимагає, аби в їхньому запллі не було жодних чужорідних військових частин²⁴. Тому надалі політики з Варшави значною мірою дистанціювалися від справ польських військових формувань в Україні.

Польські військові частини на українських землях не були потрібні й керівництву Української Держави. Не маючи засобів до існування, вони вдавалися до реквізицій продовольства й фуражу в українській людності, а подекуди утримувалися коштом місцевих польських поміщиків. До Києва надходило чимало відомостей про реквізиції і насильства польських військовиків²⁵. У березні 1918 р. реквізиції харчів спровокували збройний виступ населення подільських сіл Митинці, Войтовець, Качанівки та інших і криваву сутичку, жертвами якої стали кілька польських солдатів і до 50 селян. Село Качанівка з не менш як 400 хатами було спалене вщент²⁶. Таке діялося і в районі перебування частин 2-го Польського корпусу: Ольгополі, Чечельнику, Уманському й Канівському повітах тощо. Але до особливо кровопролитних боїв з українським населенням дійшло на Поділлі, де розташовувалися частини 3-го корпусу.

Підрозділи корпусу зайшли в конфлікт з місцевим селянством, яке чинило опір реквізиціям і при нагоді роззброювало окремих польських солдатів. Коли 14 квітня 1918 р. командування 7-го полку уланів постановило протидіяти цьому й вилучити в місцевого населення зброю, українські селяни вирішили розпочати збройну боротьбу проти польських загонів, що пе-

ребували на пості поблизу Немирова та в його околиці – Гнівани й Канаві. Під час боїв селяни, хоч були погано озброєні й не мали навичок бойових дій з регулярною армією, завдали тяжких втрат Польському корпусові. У результаті 18 квітня за посередництвом вінницького повітового коменданта й командування австрійських військ у регіоні було підписано умову про закінчення боїв між українськими селянами й „польськими легіонами”²⁷. Польські частини, що зазнали поразки, дістали дозвіл на переміщення до Вінниці. Але за кілька днів вони отримали наказ австро-угорських військ перейти до району Хмільник – Пиків – Янів. Новий командувач частин корпусу полковник Ю. Руммель погодився на ці умови без згоди командування в Києві, не вбачаючи іншого виходу.

Одночасно з цими подіями командувач польських військових частин Одеської округи капітан Станіслав Скшинський, одержавши суперечливі розпорядження від генералів Ю. Довбур-Мусницького й О. Осинського та австрійської військової влади, а також передбачаючи неминучість роззброєння підлеглих йому частин австрійцями, 20 квітня видав наказ про демобілізацію всіх польських військових формувань у районі Одеси²⁸.

Побоюючись їхньої долі, генерал Ю. Галлер і військовики 2-го корпусу, попри заборони й ультиматуми німецького командування, які вони неодноразово отримували, продовжували марш за Дніпро. У районі Канева корпус мусив спинитися, відчуваючи нестачу продовольства й амуніції. З'єднання тоді складалося з двох стрілецьких дивізій, двох уланських полків, бригади легкої артилерії, дивізіону важкої артилерії, а також технічних та допоміжних підрозділів. У складі корпусу на 1 травня 1918 р. налічувалося 8302 солдати й 979 офіцерів (проте лише 2035 солдатів і 328 офіцерів у бойовому стані), на озброєнні було 80 кулеметів, 38 польових і 6 важких гармат, а також 4 літаки²⁹. 11 травня ці частини оточило німецьке військо. Проти корпусу німецька армія виставила 14 батальйонів піхоти (12 тис. чол.), підтримуваних трьома батареями польової артилерії, по 4 гармати в кожній³⁰. Становище корпусу ускладнювалося тим, що розміщення його сил мало маршовий характер. До оборонних боїв він не готувався, бо польське командування в Києві все ще добивалося згоди української влади на перехід Дніпра. Крім того, не до кінця було організовано в ньому артилерійські й кавалерійські підрозділи.

11 травня 1918 р. о 3.30 ранку німецькі війська без попередження заатакували корпус, що перебував під Каневом, з північного й західного напрямку. В ході боїв у полон потрапила половина складу 5-ї стрілецької дивізії, решту сил 2-го корпусу було зосереджено в одному місці – на околиці Козина поблизу Канева, де боротьба тривала до 16.00. Врешті польським воякам за-

бракло боєприпасів. Генерал Ю. Галлер послав до командування 28-ї німецької бригади парламентарів, щоб вони обговорили умови капітуляції польських частин. Наступного дня, 12 травня, в с. Миронівці сторони підписали угоду, згідно з якою 2-й Польський корпус склав зброю, а його солдати були інтерновані. У бою під Каневом полягло близько 500 поляків і 1500 німців. Приблизно 6,5 тис. польських вояків німці ув'язнили, решті (серед них і генералові Ю. Галлеру) вдалося втекти³¹.

Бій під Каневом продемонстрував рішучість німецької армії не допустити перебування у своєму запіллі вороже налаштованих до них збройних сил. Стало також очевидним, що Регентська рада Польського Королівства не може захистити польські формування в Україні від ліквідації.

Недовго після цих подій проіснувала Легка бригада, у яку було об'єднано всі частини, що належали до 3-го Польського корпусу. Відтепер польські військові формування в Україні склалися з окремого стрілецького батальйону, полку шволежерів, окремого дивізіону кінної артилерії, загону автопанцерників та ескадрону карабінерів³². Головне командування польських військ у Києві через те, що полковник Ю. Руммель підписав умову з австрійськими військами без погодження зі своїм командуванням, відмовило його частинам у зверхності. Легка бригада 3-го корпусу, згідно з умовою, перейшла до визначеного їй австрійським командуванням району. У реорганізованому корпусі налічувалося на той час 2147 офіцерів і солдатів, вони мали на озброєнні 41 кулемет і 12 гармат³³. Уночі проти 10 червня 1918 р. Легку бригаду 3-го корпусу оточили частини XXV австрійського корпусу і полковник Ю. Руммель був змушений підписати умову про демобілізацію. Солдати бригади повинні були залишатися на Вінниччині до часу, коли можливим стане повернення їх у Польщу. Таким чином австро-німецьке командування ліквідувало останні польські частини в Україні.

Польські військові формування, створені в російській армії, боролися за незалежність Польщі спочатку на фронтах Першої світової війни на боці Росії, а невдовзі – проти більшовиків і Центральних держав як самостійна збройна сила. Серед них окреме місце посідають частини 2-го й 3-го Польських корпусів, що офіційно називалися Польським військом в Україні. Вони так і не стали зав'язком збройних сил незалежної Польщі, оскільки перестали існувати за кілька місяців до визволення країни з-під окупації, що сталося в листопаді 1918 р. Існуванню цих формувань на території України завадила ціла низка причин, серед них основними були: перешкоди у створенні національних частин, зумовлені негативним ставленням більшовиків і української влади, неприязнь місцевого населення, що подеколи збройно висту-

пало проти їх перебування в Україні, атакож небажання австро-німецького командування мати на окупованій території чужі війська.

Вояків польських військ в Україні спіткала різна доля. Деякі офіцери (як, наприклад, генерал С. Станкевич і В. Глясс), не надто віддані польській справі, перейшли в Добровольчу армію. Дехто з військовиків після описаних подій, так само як і солдати роззброєного в травні 1918 р. 1-го Польського корпусу, повернувся додому, частина потрапила під Каневом до німецького полону. Невдовзі, після визволення Польщі з-під окупації, вони вступили до Війська Польського, що одразу почало військові дії у Східній Галичині, Силезії, Білорусі й Литві. Загалом 1919 р. у Війську Польському служило 32 генерали, які розпочинали кар'єру в польських формуваннях російської армії, зокрема в Україні³⁴. Частина вояків продовжила службу в інших польських частинах. Одразу після ліквідації Польських військ в Україні у Москві було створено Польську військову комісію, з серпня 1918 р. діяла вербувально-агітаційна організація з центром у Києві, що набирала польських військовиків – колишніх солдатів російської армії та військово-полонених – до нових національних формувань. Незабаром після описаних подій, наприкінці 1918 – в 1919 рр. у Мурманську, Сибіру й на Кубані по-стали польські військові частини, які разом зі збройними силами Антанти вели боротьбу проти більшовицьких військ. Вояки цих формувань дістали змогу повернутися на батьківщину лише в 1919–1920 рр.

ПРИМІТКИ

¹ Див.: Папакін А. Г. Створення польських військових формувань у складі російської армії під час Першої світової війни // Наука. Релігія. Суспільство. – 2004. – № 4. – С. 32 – 43; Bagiński H. Wojsko Polskie na Wschodzie. 1914 – 1920. – Warszawa, 1921; Bednarski W. Legion Puławski // Wojskowy Przegląd Historyczny. – 1988. – № 3. – S. 100 – 124.

² Савченко Г. Польські військові формування як чинник розгортання українського військового руху в російській армії (березень – травень 1917 р.) // Етнічна історія народів Європи. – К., 2001. – Вип. 8. – С. 85–89.

³ Bagiński H. Op. cit. – S. 174; Dowbór-Muśnicki J. Wspomnienia. – Warszawa, 2003. – S. 161.

⁴ Цит. за вид.: Истрати Е. Н. Демократическое движение за мир на Румынском фронте в 1917 году. – Кишинев, 1973. – С. 109.

⁵ Centralne Archiwum Wojskowe (далі – CAW). – Dział „Formacje Wschodnie”. – Zespół „Naczpól”. – Sygn. I. 122. 99. 52. – S. 5.

⁶ Руккас А. О. Створення польських національних частин на Румунському фронті (листопад 1917 р. – березень 1918 р.) // Над Дніпром і Віслою: Матеріали міжнародної наукової конференції „Україна і Польща у визвольних змаганнях XIX – початку XX ст.” – К., 2004. – С. 23, 24.

⁷ Державний архів Київської області (далі – ДАКО). – Ф. 1787. – Оп. 5. – Спр. 20. – Арк. 85; Руккас А. О. Зазнач. праця. – С. 28, 35; Bergel R. Dzieje II Korpusu polskiego. – Warszawa, 1921. – S. 19.

⁸ ДАКО. – Ф. 1787. – Оп. 5. – Спр. 33. – Арк. 17.

- ⁹ CAW. – Zespół „II Korpus Polski”. – Sygn. I. 122. 71. 1. Надмірна кількість офіцерів у новостворених польських з'єднаннях унеможливила приділення їх на командні посади в частини й підрозділи, тому з них утворювали своєрідний резерв для нових частин: офіцери, яким не вистачало посад у війську, утворювали „рицарські” або „офіцерські легіони” („Legia Rycerskie”, „Legiony Oficerskie”, „Legiony Rycerskie”), де офіцери служили як рядові. Такі „легіони” були в усіх трьох польських корпусах.
- ¹⁰ CAW. – Dział „Wojskowe Biuro Historyczne”. – Wydział formacji polskich. – Sygn. I. 341. 1. 434; Wrzosek M. Polskie korpusy wojskowe w Rosji w latach 1917–1918. – Warszawa, 1969. – S. 138, 139.
- ¹¹ ДАКО. – Ф. 1787. – Оп. 2. – Спр. 1. – Арк. 2, 60, 61.
- ¹² Wrzosek M. Polskie korpusy wojskowe... – S. 162.
- ¹³ CAW. – Dział „Wojskowe Biuro Historyczne”. – Sygn. I. 341. 1. 443. – S. 4.
- ¹⁴ Wrzosek M. Polskie korpusy wojskowe... – S. 163.
- ¹⁵ Дорошенко Д. Історія України 1917 – 1923 рр. – К., 2002. – Т. 1. – С. 212, 213; Henning-Michaelis E. de. Burza dziejowa. – Warszawa, 1929. – Cz. 3. – S. 44.
- ¹⁶ ДАКО. – Ф. 1787. – Оп. 2. – Спр. 2. – Арк. 192, 193.
- ¹⁷ CAW. – Dział „Formacje Wschodnie”. – Zespół „Naczpól”. – Sygn. I. 122. 99. 88. – S. 18; Sygn. I. 122. 99. 27. – S. 55.
- ¹⁸ Докладніше див.: Czerep S. Bój II Brygady Legionów pod Rarańczą z 15 na 16 lutego 1918 r. // Zeszyty Naukowe Filii UW w Białymstoku. – 1988. – Zesz. 60: Humanistyka. – T. XI. – Dział H: Prace Historyczne. – S. 135 – 153; Wrzosek M. Zbrojny czyn żołnierza legionowego pod Rarańczą 15 lutego 1918 roku // Między-morze: Polska i kraje Europy Środkowo-Wschodniej. XIX – XX wiek: Studia ofiarowane Piotrowi Łossowskiemu w siedemdziesiątą rocznicę urodzin. – Warszawa, 1995. – S. 143–152.
- ¹⁹ CAW. – Dział „Formacje Wschodnie”. – Zespół „Naczpól”. – Sygn. I. 122. 99. 30. – S. 4–7; ДАКО. – Ф. 1787. – Оп. 9. – Спр. 1. – Арк. 24–25 зв. Український текст умови опубліковано у вид.: Ів. За-вич. Чужоземні військові формування в українській державі // Історичний календар-альманах „Червоної Калини” на 1939 рік. – Львів, 1938. – С. 94–98.
- ²⁰ CAW. – Dział „Formacje Wschodnie”. – Zespół „Naczpól”. – Sygn. I. 122. 99. 30. – S. 1.
- ²¹ Wrzosek M. Polskie korpusy... – S. 301–302.
- ²² CAW. – Dział „Formacje Wschodnie”. – Zespół „Naczpól”. – Sygn. I. 122. 99. 29. – S. 27–28.
- ²³ Wrzosek M. Polskie korpusy wojskowe... – S. 328.
- ²⁴ Przegląd Polski. – 1918. – № 63. – 25 трав.
- ²⁵ ДАКО. – Ф. 1787. – Оп. 9. – Спр. 1. – Арк. 2–4, 10 – 11 зв., 17, 21, 27, 29, 30.
- ²⁶ Захарченко П. Селянська війна в Україні: Рік 1918. – К., 1997. – С. 49, 50; CAW. – Dział „Formacje Wschodnie”. – Zespół „Lekka Brygada III Korpusu”. – Sygn. I. 122. 72. 1. – S. 220–224.
- ²⁷ Ibid. – S. 188.
- ²⁸ Ibid. – Sygn. I. 122. 72. 3. – S. 97–99; Bagiński H. Op. cit. – S. 409.
- ²⁹ CAW. – Dział „Formacje Wschodnie”. – Zespół „II Korpus”. – Sygn. I. 122. 71. 3.
- ³⁰ Bagiński H. Op. cit. – S. 372; Bergel R. Op. cit. – S. 57.
- ³¹ Bergel R. Op. cit. – S. 63; Wrzosek M. Polskie formacje wojskowe na Ukrainie w 1918 r. Cz. IV // Zeszyty Naukowe Filii UW w Białymstoku. – 1991. – Zesz. 44: Humanistyka. – T. VIII. – Dział H: Prace Historyczne. – S. 168.
- ³² Bagiński H. Op. cit. – S. 398.
- ³³ CAW. – Dział „Formacje Wschodnie”. – Zespół „Lekka Brygada III Korpusu”. – Sygn. I. 122. 72. 1. – S. 103.
- ³⁴ Wieczorkiewicz P. Wojsko Polskie w Rosji w okresie I Wojny Światowej // Над Дніпром і Віслою. – S. 17.